

Mariusz Kwaśniak

Elektroniczne bazy danych Służby Bezpieczeństwa

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 7, 55-70

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELEKTRONICZNE BAZY DANYCH SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA

Z biegiem lat działalności Służby Bezpieczeństwa ilość informacji zgromadzonych przy okazji inwigilacji polskiego społeczeństwa, pozyskanych w dużej mierze drogą operacyjną przez funkcjonariuszy SB, była tak duża, że zmuszała kierownictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do szukania rozwiązań umożliwiających zapanowanie nad milionami danych. Postanowiono wykorzystać osiągnięcia postępu technologicznego, szczególnie w dziedzinie techniki komputerowej. Nowinki elektroniczne, zdaniem szefostwa resortu spraw wewnętrznych, pozwoliłyby na wprowadzenie do „maszyn cyfrowych” wszelkich informacji ewidencyjnych dotyczących osób i spraw będących w zainteresowaniu pionów operacyjnych SB i MO. Zakładano, że oprócz wymiernych korzyści, np. ograniczenia liczby personelu obsługującego wówczas system kartoteczny, komputeryzacja pozwoli na skrócenie czasu wyszukiwania danych, umożliwi szybkie przekazywanie informacji do wszystkich uprawnionych jednostek resortu i w znaczny sposób ułatwi przygotowywanie analiz i statystyk.

Krótką historia informatyki w MSW

Za początek informatyki w MSW można uznać 1 października 1965 r., w którym na potrzeby Biura „C”, zajmującego się prowadzeniem ewidencji operacyjnej i archiwum resortowego, powołano trzyosobową grupę mającą zająć się kwestią automatyzacji kartotek¹. Grupa ta, rozbudowana w późniejszym czasie do siedmiu osób, pod przewodnictwem Antoniego Bossowskiego (późniejszego długoletniego dyrektora pionu informatyki w MSW) po ukończeniu specjalistycznych szkoleń, m.in. trzymiesięcznego kursu w Instytucie Maszyn Matematycznych PAN, przygotowała Wstępny projekt elektronicznego przetwarzania informacji w MSW. Dokument ten po akceptacji kierownictwa resortu stał się podstawą działań zmierzających do utworzenia pierwszej w MSW komórki organizacyjnej o charakterze czysto informatycznym.

Wiceminister spraw wewnętrznych gen. bryg. Franciszek Szlachetec 15 stycznia 1969 r. powołał do życia Ośrodek Elektronicznego Przetwarzania Informacji przy Zakładzie Techniki Specjalnej MSW². Kierownikiem ośrodka został wspomniany ppłk A. Bossowski.

¹ AIPN, 0361/5, Notatka służbowa w sprawie prac prowadzonych w związku z zastosowaniem komputera w systemie ewidencji Biura „C” MSW, 14 XI 1972 r., k. 169.

² T. Ruzikowski, *Zarys historii Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 80.

Do zadań nowo powstałej komórki organizacyjnej należało prowadzenie wszystkich prac związanych z elektronicznym przetwarzaniem informacji w resorcie spraw wewnętrznych. Struktura organizacyjna ośrodka składała się z trzech wydziałów³:

I. Wydziału Techniki (nadzór techniczny, przeglądy i konserwacja maszyn i urządzeń OEPI);

II. Wydziału Systemów i Programowania (opracowywanie i uruchamianie systemów przetwarzania informacji);

III. Wydziału Planowania i Koordynacji (opracowywanie koncepcji i planów rozwoju elektronicznego przetwarzania danych w MSW);

– Sekcji Ogólnej (przestrzeganie dyscypliny pracy, prowadzenie spraw personalnych pracowników, sekretariatu i kancelarii jawnej i tajnej ośrodka). Ogółem ośrodek liczył 60 etatów, lecz ze względu na brak specjalistów na rynku pracy jeszcze w połowie 1970 r. 20 stanowisk nie było obsadzonych. W styczniu 1970 r. w OEPI zainstalowano ZAM-41, pierwszy polski komputer do przetwarzania danych, zaprojektowany w IMM PAN w Warszawie⁴. Fakt ten przyspieszył prace nad opracowywaniem pierwszych systemów informatycznych.

W tym czasie zainicjowano prace na systemem SPD-2, który miał ułatwić kontrolę ruchu granicznego cudzoziemców z krajów kapitalistycznych⁵. Rozpoczęto także przygotowywanie Powszechnego Elektronicznego Systemu Ewidencji Ludności (PESEL). Przystąpiono do wstępnego projektowania aplikacji EPIW (Elektroniczne Przetwarzanie Informacji Wywiadowczych), wspomagającej prace Departamentu I MSW. Podjęto się również automatyzacji Centralnej Registratury Daktyloskopijnej. We współpracy z Departamentem Finansowym MSW stworzono system „Lista Płac”, który automatycznie generował dane dotyczące wynagrodzeń funkcjonariuszy i pracowników na etatach wojskowych w centrali MSW, w KS MO i Nadwiślańskich Jednostkach MSW⁶. W kwietniu 1970 r. zarządzeniem przewodniczącego Rady Naukowo-Technicznej przy Ministrze SW powołano Zespół ds. Automatyzacji Kartotek Osobowych resortu spraw wewnętrznych, czym zainicjowano prace nad Zintegrowanym Systemem Kartotek Operacyjnych, trwające nieustannie do upadku komunizmu w Polsce⁷.

Ośrodek Elektronicznego Przetwarzania Informacji zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych przemianowano 15 maja 1971 r. na Ośrodek Informatyki MSW⁸. Do zadań nowej komórki, liczącej już 77 etatów, należało koordynowanie, projektowanie, planowanie i eksploatacja systemów informacyjnych w skali całego resortu⁹. Modyfikacji uległa struktura organizacyjna, która przedstawiała się następująco:

³ AIPN, 01435/21, Opracowanie resortowe na temat historii Biura „C”, b.d., k. 66–67.

⁴ AIPN, 0361/6, Niektóre uzupełniające informacje do sprawozdania z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych informatyki, b.d., k. 166.

⁵ AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], 1986 r., k. 35.

⁶ AIPN, 0361/3, Uzgodnienie stron współdziałających w zautomatyzowanym systemie „Lista Płac”, 18 VII 1970 r., k. 80–82.

⁷ AIPN, 0361/5, Notatka służbowa dot. działalności zespołu ds. automatyzacji kartotek osobowych resortu spraw wewnętrznych, 11 IX 1971 r., k. 164.

⁸ AIPN, 0361/11, Zarządzenie organizacyjne nr 047/org. ministra spraw wewnętrznych z dnia 28 V 1971 r., k. 113.

⁹ *Ibidem*, Etat nr 020/1 Ośrodka Informatyki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 15 V 1971 r., k. 109–112.

- I. Zespół Projektantów Systemów i Programistów (wprowadzanie nowych systemów i nadzór nad nimi);
- II. Wydział Techniki (nadzór techniczny, przeglądy i konserwacja urządzeń);
- III. Sekcja Przygotowania Danych (przenoszenie na nośniki informacji wejściowych, kodowanie danych, sprawdzanie kart i taśm perforowanych);
- IV. Sekcja Ogólna (organizacja prac kancelaryjnych i utrzymywanie dyscypliny pracy).

Kontynuując działania rozpoczęte za czasów OEPI, podjęto prace nad budową nowych aplikacji, takich jak Centralny Bank Niesformalizowanej Informacji Operacyjnej (CBIO), który miał się stać repozytorium informacji kryminalnej, i Centralny Rejestr Osób (CRO), z którego pozyskiwano by informacje, czy dana osoba figuruje w ewidencji SB¹⁰. Powstanie Ośrodka Informatyki zbiegło się w czasie z powołaniem do życia Zarządzeniem nr 81/71 ministra spraw wewnętrznych z dnia 22 maja 1971 r. Zespołu ds. Informatyki¹¹. Jak poważnie traktowano kwestię informatyzacji w resorcie najlepiej pokazuje skład personalny tego zespołu, w którym oprócz przewodniczącego gen. Mirosława Milewskiego, wiceministra spraw wewnętrznych, znaleźli się przedstawiciele wszystkich komórek operacyjnych ministerstwa na czele z gen. Adamem Krzysztoporskim, zastępcą dyrektora Departamentu I (wywiad), i gen. Władysławem Ciastoniem, zastępcą dyrektora Departamentu III (zwalczanie działalności antypaństwowej). Od tej chwili pion informatyki MSW oficjalnie podlegał bezpośrednio gen. Milewskiemu.

Ośrodek Informatyki MSW 6 marca 1973 r. przemianowano na Biuro Informatyki MSW, zachowując dotychczasowy zakres zadań¹². Stan etatowy wzrósł natomiast do 86 stanowisk. Struktura organizacyjna powiększyła się o pięciosobową Samodzielną Sekcję Ochrony Danych, której zadaniem było zwiększenie bezpieczeństwa w zakresie eksploatacji systemów i nadzór nad prawidłowym przechowywaniem zbiorów. W listopadzie 1973 r. za 1760 tys. dol. zakupiono od amerykańsko-francuskiej firmy Honeywell-Bull komputer H-6030 wraz z towarzyszącymi urządzeniami¹³. Komputer ten, charakteryzujący się dużą niezawodnością, wsparty sprzętem produkcji krajów bloku wschodniego był przez niemalże dwa dziesięciolecia podstawą działalności pionu informatycznego MSW¹⁴.

Resortowi specjaliści od elektronicznego przetwarzania informacji nie ograniczali się tylko do czerpania z doświadczeń swoich kolegów po fachu z krajów komunistycznych. W IPN wśród materiałów wytworzonych przez Biuro Informatyki MSW znajduje się dokumentacja świadcząca o korzystaniu z rozwiązań stosowanych także w krajach Europy Zachodniej. Mowa tu o opracowaniach „Kształcenie kadry kierowniczej w zakresie

¹⁰ AIPN, 0361/7, Koncepcja zastosowań informatyki w resorcie spraw wewnętrznych, październik 1971 r., k. 185–203.

¹¹ AIPN, 0361/2, Harmonogram prac Zespołu ds. Informatyki w MSW, 8 VII 1971 r., k. 77–87.

¹² AIPN, 0361/11, Zarządzenie organizacyjne nr 024/org. ministra spraw wewnętrznych z dnia 6 III 1973 r., k. 128.

¹³ AIPN, 0361/6, Sprawozdanie z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych elektronicznego przetwarzania informacji, 11 III 1975 r., k. 147.

¹⁴ W IPN nie odnaleziono dotychczas materiałów omawiających, w jaki sposób pozyskiwano oprogramowanie niezbędne do tworzenia baz danych. Najprawdopodobniej jednak resortowi informatycy dla każdej bazy tworzyli odrębny program, który funkcjonował w systemach operacyjnych właściwych dla obsługiwanych komputerów.

informatyki we Francji”¹⁵ i „Przewidywania dotyczące rozwoju i stosowania elektronicznych maszyn obliczeniowych przez organizacje rządowe Wielkiej Brytanii w ciągu najbliższych 10 lat” z 1970 r.¹⁶

Biuro Informatyki 1 kwietnia 1980 r. włączono do Biura „C”, w którym utworzono następujące komórki:

– Wydział IX (opracowywanie projektów systemów informatycznych i ich oprogramowania);

– Wydział X (przenoszenie danych z dokumentów źródłowych na nośniki elektroniczne i eksploatacja sprzętu);

– Wydział XI (konserwacja bieżąca i planowanie rozwoju bazy technologicznej)¹⁷.

W połowie lat osiemdziesiątych dodatkowo powstał Wydział XI A, który odpowiadał za gospodarkę sprzętem komputerowym w resorcie spraw wewnętrznych. Ogółem liczba etatów realizujących zadania informatyczne zwiększyła się do 135.

W tym czasie zarysował się podział na informatykę ogólnopolską i wewnątrzresortową. Pierwsza, obejmująca swoim zakresem informacje statystyczne dotyczące życia społeczno-gospodarczego w Polsce, realizowana była przez powstały w 1981 r. Departament PESEL. Druga, znajdująca swoje zastosowanie w wypełnianiu podstawowych funkcji SB (inwigilacji społeczeństwa, rozpoznawania i zwalczania zagrożeń – rzeczywistych i wymaganych), kontynuowana była w Biurze „C”. W komórce tej w marcu 1987 r. opracowano Koncepcję rozwoju informatyki w resorcie spraw wewnętrznych na lata 1987–2000¹⁸. W dokumencie tym oprócz mniej lub bardziej nierealnych wizualizacji wykorzystania technologii cyfrowej w bieżącej pracy „bezpieki” pojawiły się informacje o „uwarunkowaniach sprzętowych”, jakie muszą być zapewnione, by plany te się powiodły. Wynikało z nich, że zaplecze maszynowe resortowej informatyki znajdowało się w katastrofalnym stanie. Restrykcje COCOM¹⁹ skutecznie uniemożliwiły nabycie nowoczesnych technologii w krajach kapitalistycznych, a na ich nielegalne pozyskanie brakowało funduszy. W wyniku tego w dalszym ciągu eksploatacja niemalże wszystkich systemów oparta była na komputerze firmy Honeywell-Bull. Urządzenie to – technologicznie już przestarzałe – w krajach Europy Zachodniej zostało wycofane z użytkowania w 1980 r. Szacowano, że ze względu na wiek i brak części zamiennych utrzymanie komputera w sprawności technicznej będzie możliwe jeszcze tylko przez okres 2–3 lat. Pozostałe urządzenia wyprodukowane w krajach demokracji ludowej nie spełniały wymagań przede wszystkim w zakresie mocy obliczeniowej i przepustowości kanałów. Próba przeniesienia obsługi części systemów na wyprodukowany w Związku

¹⁵ AIPN, 0361/2, Kształcenie kadry kierowniczej w zakresie informatyki we Francji, 14 X 1971 r., k. 31–38.

¹⁶ *Ibidem*, Przewidywania dot. rozwoju i stosowania elektronicznych maszyn obliczeniowych przez organizacje rządowe w Wielkiej Brytanii w ciągu najbliższych 10 lat, 1970 r., k. 101–132.

¹⁷ AIPN, 01435/21, Opracowanie resortowe na temat historii Biura „C”, b.d., k. 69–71.

¹⁸ AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja rozwoju informatyki w resorcie spraw wewnętrznych na lata 1987–2000, marzec 1987 r., k. 54–96.

¹⁹ Komitet Koordynacyjny Wielostronnej Kontroli Eksportu (COCOM, Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) – organizacja skupiająca 17 państw, w tym: USA, Japonię, Australię i kraje zachodnioeuropejskie, której zadaniem było niedopuszczenie do uzyskania przez którykolwiek z krajów tzw. bloku wschodniego zaawansowanej technologii mogącej posłużyć np. rozwojowi techniki wojskowej.

Radzieckim komputer R-61 zakończyła się kompletnym niepowodzeniem. Eksploatacja tego urządzenia wykazała, że okres przestojów z powodu awarii był równy 40 proc. czasu pracy komputera. Wielogodzinne usuwanie usterek angażowało dodatkowo kilkusobową grupę specjalistów. Wnioski końcowe „koncepcji rozwoju” jednoznacznie wskazywały na konieczność zakupienia nowego sprzętu w Stanach Zjednoczonych lub krajach Europy Zachodniej. W przeciwnym razie sugerowano, że z początkiem lat dziewięćdziesiątych nie będzie możliwe korzystanie z istniejących już systemów, nie wspominając już o wdrażaniu nowych.

Jakie systemy eksploatowała „bezpieka”?

Systemy przetwarzania informacji projektowane przez resortowych programistów w latach siedemdziesiątych zaczęto wdrażać w następnej dekadzie. Szacuje się, że w drugiej połowie lat osiemdziesiątych w Biurze „C” realizowano 27 systemów przetwarzania informacji²⁰. Najważniejsze z nich to:

KADRA – rejestrowano w nim pracowników resortu spraw wewnętrznych, eksploatowany od 1977 r. przez Departament Kadr MSW. W 1986 r. zawierał ok. 140 tys. zapisów dotyczących funkcjonariuszy SB i MO oraz 70 tys. rekordów archiwalnych²¹.

SPD-2 – uruchomiony w 1972 r., pierwszy rozległy terytorialnie system w MSW, ewidencjonujący pobyt w Polsce Ludowej cudzoziemców z krajów kapitalistycznych i właścicieli paszportów konsularnych. Powstał na skutek decyzji politycznych, takich jak otwarcie granicy z NRD i wprowadzenie ruchu bezwizowego z Austrią. W 1986 r. zawierał 60 tys. aktualnych zapisów i 10 mln archiwalnych²².

EPIW – system Elektronicznego Przetwarzania Informacji Wywiadowczych, który miał nie tylko gromadzić informacje pozyskiwane przez Departament I MSW, lecz także kojarzyć ze sobą zbieżne fakty, oceniać je i kontrolować ich obieg²³.

ESPIN – system informacji kontrwywiadowczej służący do rejestracji spraw i osób na potrzeby działań operacyjnych podejmowanych przez Departament II MSW²⁴.

ZSKO – Zintegrowany System Kartotek Operacyjnych, docelowo miały się w nim kumulować dane pozyskane z kartotek i istniejących już systemów informacyjnych resortów spraw wewnętrznych i obrony narodowej. Wskutek czego poszczególne służby SB, MO, WOP, WSW i Zarząd II Sztabu Generalnego WP miałyby możliwość pozyskiwania interesujących ich informacji z jednego systemu. Prace nad ZSKO trwały do końca komunizmu w Polsce²⁵.

EZOP IV – Automatyczny System Ewidencji Zainteresowań Operacyjnych, zawierał informacje o charakterze analityczno-statystycznym dotyczące kleru rzymskokatolickiego,

²⁰ T. Ruzikowski, *op. cit.*, s. 81.

²¹ AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], 1986 r., k. 37.

²² *Ibidem*, k. 35.

²³ AIPN, 0361/1, Tezy do dyskusji nad problemem przygotowania eksperymentu EPIW, 5 VII 1973 r., k. 47–50.

²⁴ AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], 1986 r., k. 34.

²⁵ T. Ruzikowski, *op. cit.*, s. 85.

**Karta danych osobowych podsystemu informatycznego MAGISTER
(AIPN, 1596/385)**

parafii i obiektów sakralnych, a także osób świeckich zatrudnionych w Kościele. Dane personalne dotyczyły m.in. stanu cywilnego, wykształcenia, wykonywanego zawodu, rysopisu, zainteresowań, poglądów i nałogów²⁶.

PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności, zawierał dane osób przebywających stale na terytorium Polski, zameldowanych na pobyt stały lub czasowy trwający ponad trzy miesiące, a także osób ubiegających się o wydanie dowodu osobiście lub paszportu²⁷.

MAGISTER – poprzednik systemu PESEL, opracowany w latach 1973–1974. Znajdowały się w nim informacje o wszystkich Polakach z wyższym wykształceniem – przebieg kariery zawodowej i naukowej, a także adres zamieszkania²⁸. Oficjalnie system miał służyć do prowadzenia polityki kadrowej, ale „bezpieka” używała go do inwigilacji inteligencji. Na początku liczył 633 tys. zapisów – zasilili go informacje nadesłane z 60 tys.

²⁶ AIPN, 0361/6, Sprawozdanie z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych elektronicznego przetwarzania informacji, 11 III 1975 r., k. 154.

²⁷ AIPN, 1585/10971, Stan zaawansowania systemu PESEL i plan jego realizacji na lata 1986–1990 oraz wynikające stąd wnioski, listopad 1985 r., k. 4–6.

²⁸ AIPN, 2499/179, Założenia podsystemu „Magister” w systemie PESEL, październik 1973 r., k. 3–9.

zakładów pracy i 90 wyższych uczelni. Już na początku lat osiemdziesiątych wpisanych było do niego ponad 800 tys. osób²⁹.

SERP – System Ewidencji Ruchu Paszportowego, podsystem informatyczny Centralnego Banku Danych systemu PESEL, eksploatowany od 1981 r., dotyczący ewidencji spraw paszportowych i ruchu granicznego. Informacje do systemu pozyskiwano w momencie składania wniosków paszportowych i z punktów kontroli w chwili przekraczania granicy³⁰.

SESTA – System Ewidencji Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych, podsystem informatyczny Centralnego Banku Danych systemu PESEL. Powstał na podstawie porozumienia między Ministerstwem Spraw Wewnętrznych a Ministerstwem Sprawiedliwości z 1983 r. Zasilano go danymi z Centralnego Rejestru Skazanych i Kartoteki Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych, co skracало czas oczekiwania na zapytania o karalność³¹.

EO-13A – baza danych osób internowanych wykorzystywana od czerwca 1982 r. Nazwa systemu pochodzi od symbolu karty, którą rejestrowano w kartotece ogólnoinformacyjnej prowadzone śledztwa oraz fakt internowania podczas stanu wojennego. Baza zawierała dane personalne i socjometryczne, takie jak: płeć, wiek, pochodzenie społeczne, informacje o przeszłości politycznej, oraz dane na temat funkcjonariusza i jednostki operacyjnej SB zgłaszającej potrzebę internowania. W późniejszym czasie bazę tę nazywano systemem JODŁA, ostatecznie została włączona do Centralnego Rejestru Osób i Spraw.

ESEZO – Elektroniczny System Ewidencji Zadań Operacyjnych, służył do realizacji analiz faktów i zdarzeń pozostających w zainteresowaniu departamentów resortu spraw wewnętrznych: III (zwalczanie działalności antypaństwowej), IV (zwalczanie działalności Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych), V (ochrona przemysłu) i VI (zabezpieczenie sektora gospodarki żywnościowej, leśnictwa i przemysłu drzewnego, ochrony środowiska i zasobów naturalnych)³².

CRO – Centralny Rejestr Osób, miał udzielać odpowiedzi na pytania, czy dana osoba figuruje w kartotekach SB oraz w jakim charakterze, kto ją rejestrował i czy istnieją dotyczące jej materiały archiwalne³³.

CROS – Centralny Rejestr Osób i Spraw (następca CRO), tworzony na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych elektroniczny bank danych, zawierający informacje o rejestracji wszystkich osób i spraw operacyjnych SB i MO. CROS wraz z systemami zagadnieniowymi poszczególnych pionów operacyjnych miał pozwalać na szybsze i bardziej sprawne działania wymierzone w dane środowisko bądź osobę. Docelowo dane z CROS miały być przejęte przez Zintegrowany System Kartotek Operacyjnych³⁴.

²⁹ AIPN, 1510/5926, M. Adameczyk, S. Wikło, M. Zaorska, „Informatyka w resorcie spraw wewnętrznych”, praca dyplomowa, Legionowo 1989 r., k. 97–99.

³⁰ AIPN, 1585/10971, Stan zaawansowania systemu PESEL i plan jego realizacji na lata 1986–1990 oraz wynikające stąd wnioski, listopad 1985 r., k. 7–8.

³¹ *Ibidem*.

³² AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], 1986 r., k. 34.

³³ AIPN, 0361/7, Koncepcja zastosowań informatyki w resorcie spraw wewnętrznych, październik 1971 r., k. 3–9.

³⁴ T. Ruzikowski, *op. cit.*, s. 83.

Jakim sprzętem dysponowano?

ZAM-41 – pierwszy polski komputer do przetwarzania danych, zaprojektowany w IMM PAN w Warszawie, gdzie wyprodukowano 16 takich maszyn. Zainstalowany w MSW w 1970 r. Wyposażony był w szybkie pamięci ferrytowe i bębnowe oraz pamięci na taśmach magnetycznych. Te ostatnie były dość powolne, lecz mogły służyć do przechowywania bardzo dużej ilości danych. Ponadto, komputer ZAM-41 mógł wykonywać kilka niezależnych zadań jednocześnie³⁵.

H-6030 – firmy Honeywell-Bull, zainstalowany w 1973 r., miał pamięć operacyjną wielkości 1 MB oraz masową 1200 MB. Umożliwiał współpracę z 32 dodatkowymi urządzeniami ułatwiającymi dostęp do jego zasobów³⁶.

G-118 – produkcji włoskiej, zainstalowany w 1973 r., miał pamięć operacyjną wielkości 20 KB oraz masową 30 KB. Obsługiwał czytniki taśmy papierowej dalekopisowej³⁷.

Mera 9150 – produkcji polskiej, w Biurze „C” zainstalowano dwa takie urządzenia w 1979 r. i 1984 r., miały po 32 KB pamięci operacyjnej oraz 10 MB masowej. Mogły z nim współpracować 32 stanowiska monitorowe (stosowane jako rejestratory danych systemów eksploatowanych w ww. maszynach)³⁸.

R-32 – produkcji polskiej, zainstalowany w 1980 r., miał 2 MB pamięci operacyjnej oraz 1600 MB masowej. Umożliwiał podłączenie do 128 urządzeń końcowych (punkty kontroli granicznej, ewidencji kryminalno-rozpoznawczej SUSW, w Biurze Kryminalnym KG MO)³⁹.

R-11 – produkcji węgierskiej, włączony do prac w 1980 r., miał 1 MB pamięci operacyjnej oraz 300 MB masowej. Umożliwiał podłączenie 16 urządzeń (wykorzystywany w Centralnej Kartotece Rzeczy Utraconych)⁴⁰.

Mera 100 – produkcji polskiej, eksploatowany w MSW od 1981 r., dysponował 32 KB pamięci operacyjnej. Posiadał cztery napędy dysków elastycznych ośmiocalowych oraz możliwość współpracy z urządzeniami zdalnymi serii RIAD (obsługiwał ruch graniczny)⁴¹.

R-61 – produkcji radzieckiej, działał od 1985 r. w centrali MSW, planowano zastąpić nim wysłużony komputer amerykański Honeywell-Bull, miał 8 MB pamięci operacyjnej oraz 1200 MB pamięci masowej. Dołączony procesor umożliwiał podłączenie 64 końcowych urządzeń komputerowych⁴².

IBM PC XT/AT – Biuro „C” dysponowało trzema zestawami, miały one 640 KB pamięci operacyjnej oraz odpowiednio 30,2 × 20,2 × 20 MB pamięci masowej. Mogły działać jako zdalne urządzenie, służyły do rozpoznawania oprogramowania podstawowego⁴³.

³⁵ AIPN, 0361/6, Niektóre uzupełniające informacje do sprawozdania z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych informatyki, b.d., k. 166.

³⁶ AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], 1986 r., k. 38.

³⁷ *Ibidem*, k. 39.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, k. 38.

⁴³ *Ibidem*, k. 40.

Taśmy magnetyczne wykorzystywane w Zintegrowanym Systemie Kartotek Operacyjnych (fot. Paweł Zielony)

SIEMENS 4004 – eksploatowany w Departamencie PESEL MSW. Miał 1 MB pamięci operacyjnej oraz 3×55 MB pamięci masowej. Ogółem do obsługi Powszechnego Elektronicznego Systemu Ewidencji Ludności i jego podsystemów tematycznych wykorzystywano cztery komputery tej firmy, oprócz SIEMENS 4004 były to SIEMENS 7755 oraz dwa urządzenia SIEMENS 7748⁴⁴.

Powyższe komputery w Biurze „C” obsługiwało w 1986 r. 34 programistów z Wydziału IX, 73-osobowa obsługa techniczna z Wydziału X i 32 konserwatorów z Wydziału XI.

Niestety, do chwili obecnej nie wiadomo, co stało się z bazami danych powstałymi w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Czy zostały zniszczone w chwili upadku komunizmu w Polsce, tak jak duża część materiałów aktowych wytworzonych przez SB? Czy dokonały tego służby ochrony państwa wolnej Polski? Spośród wszystkich baz „bezpieki” do zasobu ogólnego IPN pozyskano tylko dwie wersje Zintegrowanego Systemu Kartotek Operacyjnych obejmujące zapisy z 1988 r. i 1990 r., obie zresztą wybrakowane. Niepowetowaną stratą dla historyków i badaczy dziejów cywilnych organów represji Polski Ludowej jest utrata systemów obsługujących pionierów operacyjnych SB, w szczególności EPIW – wykorzystywany przez Departament I, i ESPIN, którym posiłkował się Departament II MSW. Nadzieję budzi natomiast implementacja informacji zdeponowanych na magnetycznych nośnikach danych, które znajdują się w wyodrębnionym tajnym zbiorze, o którym mowa w art. 39 ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej.

⁴⁴ AIPN, 1585/10971, Stan zaawansowania systemu PESEL i plan jego realizacji na lata 1986–1990 oraz wynikające stąd wnioski, listopad 1985 r., k. 26.

W wymienionym zbiorze znajduje się mianowicie 655 takich nietypowych nośników, określanych przez specjalistów z Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego jako półcalowe, dziewięćciociętkowe taśmy szpulowe. Zapisy naniesione na spisach zdawczo-odbiorczych, za którymi materiały te trafiły do zasobu Instytutu, pozwalają wierzyć, że oprócz pozyskanego już wcześniej ZSKO na taśmach przechowywane są także inne systemy bazodanowe SB, m.in. ESPIN, EZOP, EO-13A, CROS lub KADRA. Analiza wspomnianych pomocy ewidencyjnych pokazuje, że w przypadku 137 taśm opis ich dotyczący jest tak dalece enigmatyczny, że nie pozwala na ustalenie charakteru przechowywanych tam danych. To zaś daje nadzieję, że znajdują się na nich inne systemy eksploatowane w resorcie spraw wewnętrznych, do których ani archiwiści z IPN, ani historycy spoza Instytutu dotychczas dostępu nie mieli.

Dlaczego należy implementować?

Pierwszym powodem jest wartość historyczna zapisanych danych. W opinii kierownictwa BUiAD IPN informacje umieszczone na taśmach szpulowych mogą mieć kolosalne znaczenie dla badaczy najnowszej historii naszego kraju. Ich odczytanie pozwoliłoby na szczegółowe odtworzenie mechanizmów działania SB i skali inwigilacji polskiego społeczeństwa. Niestety, to „cyfrowe dziedzictwo” ze względu na szybkość starzenia się urządzeń i oprogramowania, za pomocą którego było wytworzone, zagrożone jest obecnie całkowitą utratą unikatowych danych.

Instytut już w 2008 r. rozpoczął starania mające na celu skopiowanie informacji zawartych na tych nośnikach na współczesne urządzenia magazynujące dane cyfrowe. Podstawowym problemem uniemożliwiającym w zasadzie jakąkolwiek pracę nad tymi materiałami jest zastrzeżenie dostępu do nich nałożone przez szefa ABW. Wielokrotne prośby kierowane do ABW o jego uchylenie spotkały się z odmową. Głównym argumentem był brak możliwości technicznych odczytu i skopiowania taśm, a co się z tym wiąże, niemożność dokonania analizy umieszczonych na nich zapisów.

Na sugestie, aby prace nad implementacją danych powierzyć firmie zewnętrznej, świadczącej już podobne usługi, ABW wskazała na konieczność posiadania przez ewentualnego wykonawcę świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego pierwszego stopnia, potwierdzającego jego zdolność do zapewnienia ochrony informacji niejawnych oznaczonych klauzulą „Ścisłe tajne”, oraz dysponowania przez pracowników wykonawcy poświadczeniami bezpieczeństwa upoważniającymi ich do dostępu do informacji niejawnych oznaczonych ww. klauzulą. Spełnienie powyższych warunków dla firmy zewnętrznej byłoby nie lada wyzwaniem i wiązałoby się ze zwiększeniem i tak już niemałych kosztów usługi (podczas wstępnych ustaleń z firmą, która dysponowała sprzętem umożliwiającym przekopiowanie danych, ustalono, że cena przegrania jednej taśmy oscylowałaby wokół 1000 PLN, koszt całej operacji wyniósłby zatem 655 000 PLN!). Dodatkowe wydatki wiązałyby się z koniecznością zachowania rygorów ustawy o ochronie informacji niejawnych i spełnieniem warunków, w jakich odbyłoby się przetwarzanie danych, np. związanych z zagwarantowaniem odpowiedniego zasilania czy zamontowaniem klimatyzacji obniżającej temperaturę w pomieszczeniu.

Ponieważ koszt wynajęcia firmy zewnętrznej przerastał możliwości finansowe Instytutu, postanowiono pozyskać odpowiednią bazę sprzętową pozwalającą na przegranie

danych. Gdyby udało się wypożyczyć lub zakupić odpowiednie urządzenia, prace mające na celu implementację danych mogłyby wykonać pracownicy Biura Informatyki IPN pod nadzorem funkcjonariuszy ABW. Rozwiązanie to nie dość, że dużo tańsze, pozwoliłoby na ominięcie wszelkich obostrzeń dotyczących postępowania z materiałami zgromadzonymi w zbiorze zastrzeżonym. Pisma z prośbą o użyczenie urządzeń mogących wspomóc nasze długoletnie starania wysłano m.in. do Centralnego Laboratorium Kryminalistyki Komendy Głównej Policji, Wojskowej Akademii Technicznej, Instytutu Ekspertyz Sądowych, Politechniki Warszawskiej.

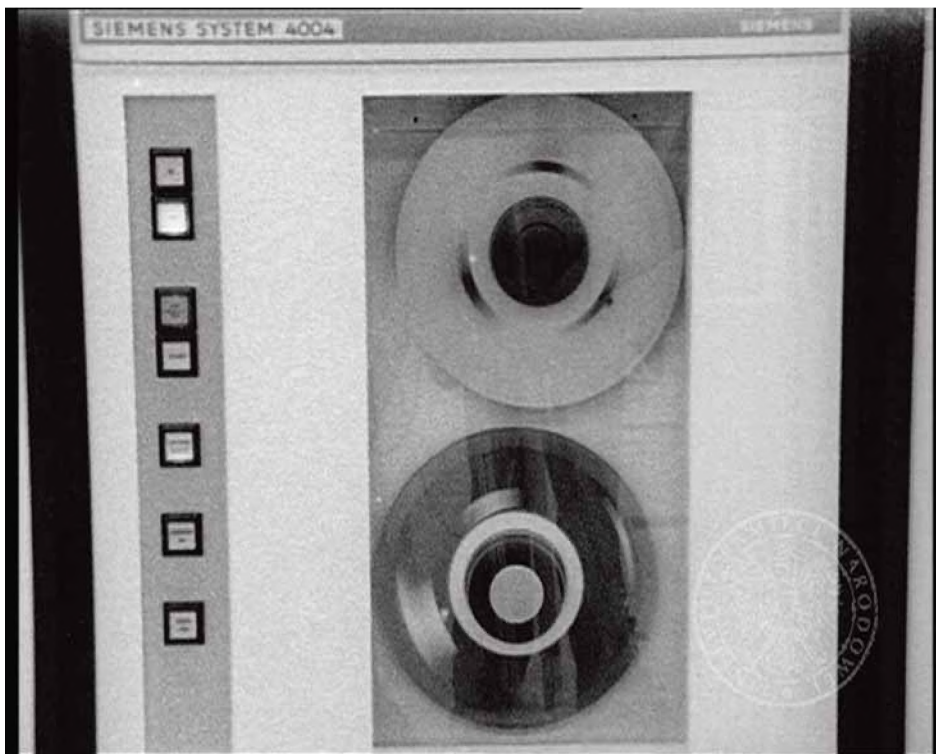
Biorąc pod uwagę fakt, że większość komputerów używanych przez SB była wyprodukowana w krajach socjalistycznych, skierowano do ABW prośbę o nawiązanie kontaktów ze służbami specjalnymi krajów Europy Środkowo-Wschodniej w celu ustalenia, czy są one w posiadaniu urządzeń pozwalających na odtworzenie danych z interesujących nas nośników. Niestety, nasze apele nie przyniosły efektu, a w większości przypadków nie doczekały się nawet żadnej odpowiedzi.

Drugim powodem, który determinuje działania IPN związane z odtworzeniem danych z nietypowych nośników, jest treść art. 52 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Przewiduje on odpowiedzialność karną w wymiarze do 3 lat pozbawienia wolności dla osób, które posiadają szczególny obowiązek ochrony materiałów archiwalnych, a pomimo tego doprowadzają do ich zniszczenia lub uszkodzenia. W przypadku nieumyślnego działania sprawca podlega grzywnie lub karze ograniczenia wolności.

Przekazane do IPN taśmy magnetyczne są najczęściej zbudowane z magnetycznej warstwy tlenku chromu, żelaza lub aluminium połączonej substancją przyklepną z nośnikiem poliestrowym. Przyklepne podłoże, od którego w dużej mierze zależy długość życia takiej taśmy, to substancja podatna na zepsucie przez hydrolizę i utlenianie. Wytwarzano je najczęściej z polimerów żywicy, poliuretanów i silikonów. Składniki spoiwa dobrane były według receptur wytwórcy nośników danych, dla którego ważniejsza była szybkość działania i przetwarzania ścieżek taśm niż ich długowieczność. Ponieważ informacje na taśmie zapisane są w formie namagnetyzowanych cząsteczek, jakkolwiek uszczerbek lub zniekształcenie magnetycznych tlenków powoduje stratę danych⁴⁵. Optymalnymi warunkami przechowywania taśm jest temperatura ok. 18°C, przy wilgotności powietrza 40 proc. Wyższa temperatura i wilgotność może spowodować hydrolizę polimerów i inicjować przerwanie połączeń ich cząsteczek⁴⁶. Pomieszczenie, w którym przechowuje się nośniki magnetyczne, powinno być zbliżone warunkami do „czystej sali”, a powietrze w nim nieustannie filtrowane. Każdą rolkę należy zamknąć w oddzielnym pojemniku, umieszczonym z kolei w woreczku polietylenowym, co zapobiega ulatnianiu się spoiwa. Taśmy powinny być przechowywane w pozycji pionowej z podparciem w centralnej części szpuli, aby uniknąć nacisku na krawędzie. Specjaliści z zakresu konserwacji materiałów audiowizualnych i nośników informatycznych zalecają systematyczne (co 3–5 lat) kontrolowanie jakości zapisu. W przypadku stwierdzenia jego pogorszenia

⁴⁵ *Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*, wybór i oprac. M. Borowski, A. Czajka, A. Michaś, Warszawa 2006, s. 76–79.

⁴⁶ M. Brzozowska-Jabłońska, *Różne środki zapisu informacji – wymagania dotyczące przechowywania i użytkowania*, „Zeszyty Konserwatorskie” 1991, nr 9, s. 53–56.

Fotografia z filmu *Budowa bazy PESEL* (AIPN PF, 2361/132)

się, dane należałoby przekopiować na wysokiej jakości taśmy poliestrowe w bieżącym, najczęściej używanym formacie. Kopie użytkowe powinno się wykonywać cyklicznie, aby nie starzały się jednocześnie⁴⁷. Gdy nośniki znajdują się w dobrym stanie, działania te mogą ograniczyć się do przewinięcia w obie strony, należy jednak pamiętać o przewinięciu taśmy do końca. Szacuje się, że taśma magnetyczna starsza niż piętnaście lat wymaga szczególnie troskliwej uwagi, a taśma ponad dwudziestoletnia potrzebuje profesjonalnej opieki konserwatora.

Wieloletnie starania pracowników Instytutu mające na celu uratowanie danych cyfrowych wytworzonych przez „bezpiekę” są swoistym alibi chroniącym IPN przed sankcjami karnymi przewidzianymi w art. 52 wspomnianej ustawy. Niestety, specyfika zbioru wyodrębnionego nie pozwala na zastosowanie profilaktyki prewencyjnej zapobiegającej niszczeniu taśm. Świadomość nieuchronnego przemijania trwałości interesujących nas nośników połączona z bezsilnością i niemocą przeciwdziałania temu faktowi powoduje rozgoryczenie archiwistów Instytutu, ale i determinuje ich także do podejmowania dalszych działań.

Wynikiem ostatnich starań pracowników IPN jest odnalezienie na rynku amerykańskim i pozyskanie jesienią 2012 r. urządzenia HP 88780, które według zapewnień przed-

⁴⁷ J. Grochowski, *Zapis cyfrowy. Trwałość i dostępność*, „Notes Konserwatorski” 2004, t. VIII, s. 20–46.

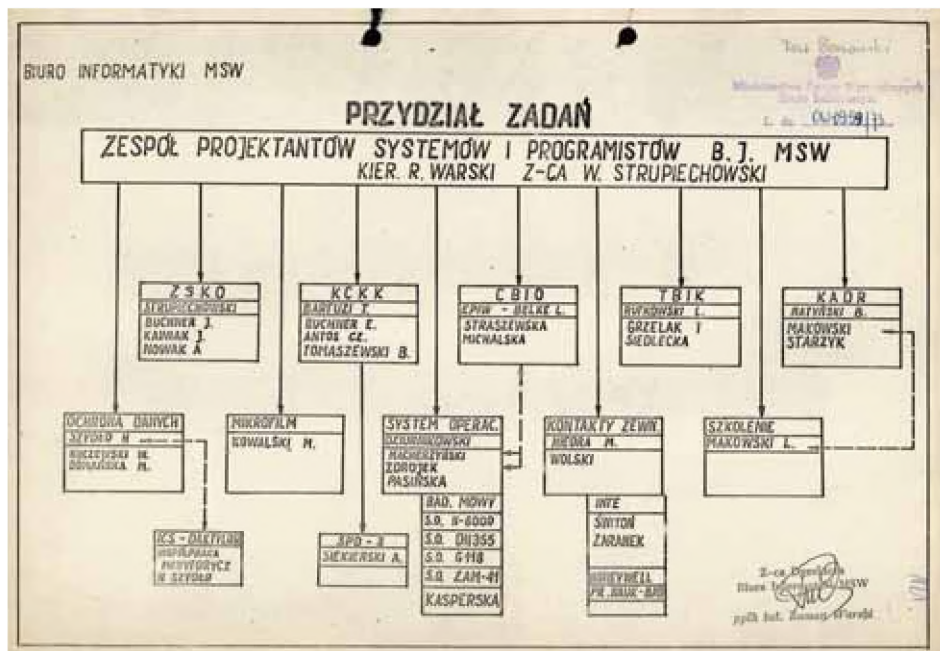
stawiciela producenta firmy Hawlett Packard może być pomocne przy odtwarzaniu treści z taśm.

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych implementacja danych, których treść może być objęta klauzulą tajności, musi być poprzedzona opracowaniem dokumentacji bezpieczeństwa systemu teleinformatycznego, składającej się z danych dotyczących dwóch zagadnień:

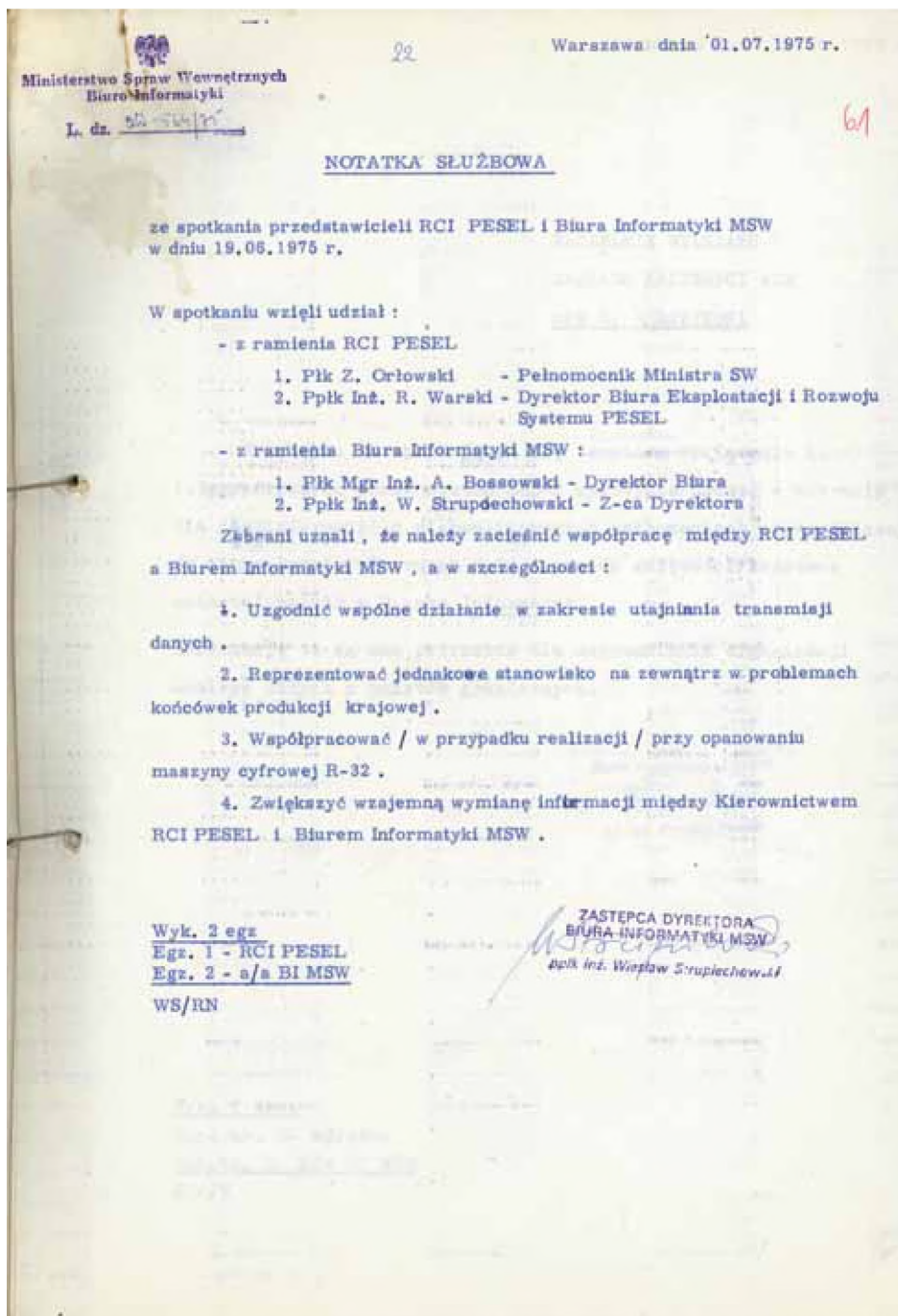
1. Opisu szczególnych wymagań bezpieczeństwa systemu teleinformatycznego, w którym musi się znaleźć omówienie sposobów zarządzania bezpieczeństwem systemu, zastosowanych zabezpieczeń, w tym zabezpieczenia docelowego miejsca pracy i stref ochronnych, oraz metod ochrony fizycznej samych nośników.

2. Opisu procedur bezpiecznej eksploatacji, w którym określa się tryb postępowania w sprawach związanych z bezpieczeństwem informacji niejawnych przetwarzanych w systemie oraz zakres odpowiedzialności jego użytkowników i pracowników mających do niego dostęp.

Na tym etapie znajdują się aktualnie prace prowadzone w IPN. Po wypełnieniu niezbędnych procedur i wymagań dokumentacja zostanie przesłana do ABW celem ostatecznej akceptacji. W momencie jej uzyskania będzie możliwe przekopiowanie danych z taśm magnetycznych na współczesne nośniki danych. Można oczekiwać, że wyniki tych prac będą na tyle interesujące, że zaciekawia szerokie grono badaczy powojennej historii Polski i to nie tylko tych zajmujących się dziejami cywilnych i wojskowych organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990.

Przydział zadań dla zespołu projektantów systemów i programistów Biura Informatyki MSW na 1974 r. (AIPN, 0361/6)

Tajne
Część 2

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

PROJEKT PLANU ZAKUPU SPRZĘTU I MATERIAŁÓW
EKSPLOATACYJNYCH W ZAKRESIE INFORMATYKI I IMPORTU
I PRODUKCJI MRAJOWEJ NA 1973 ROK

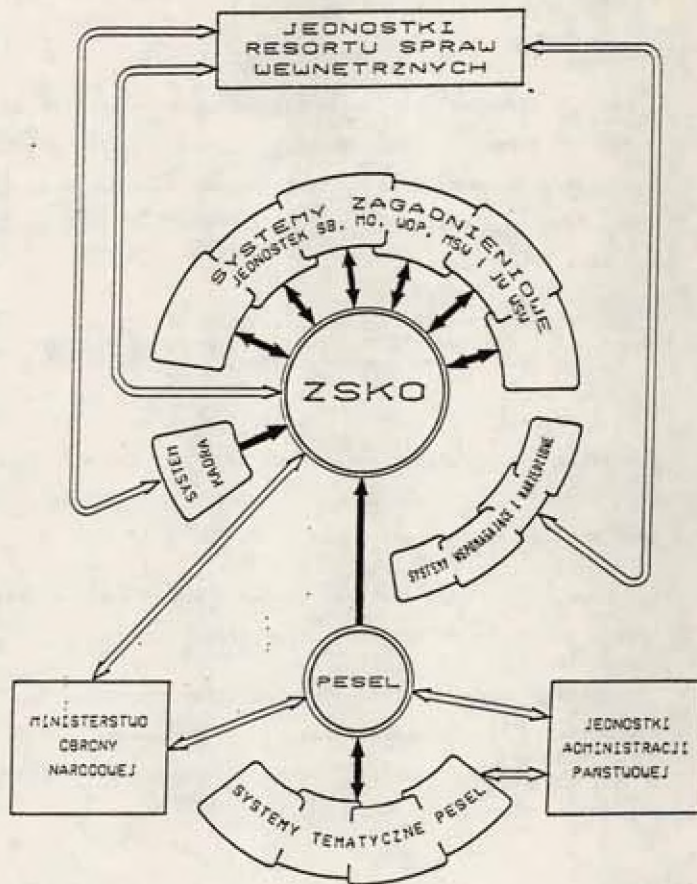
Wyposażenie	Jedno- stka	Ilość		Wartość		Wartość		Wartość		Wartość	
		z MK	z KS	z MK	z KS	z MK	z KS	z MK	z KS	z MK	z KS
0. S. 2. 0. m:	2	3	5	7	8	9	10	11	12	13	14
z tego:											
1. Komputer H-6030	szt	1	-	6500	6500	-	97500	97500			
3. Urządzenia klimatyzacyjne		1	-								
3.2. urządzenia inne/nieobio- nne/		10	10								
4. Urządzenia transmisyjne danych	szt	3	3								
4.3. kodyfikatory	szt	700	700					1700	1500	200	
4.4. kodyfikatory przetwarzaniowe /czytniki, dalekopisy/	ark	150 tys	150 tys	53	53			800	600		
6. Części maszynowe	ark	500 tys	500 tys	14	14			210	110		
7. Taśmy magnetyczne	ark	6000	3000	25	25			375	215		
8. Papier wielowarstwowy	krk.	20	20	5,1	5,1			188	77		111
10. Papier pojedynczy	krk.			2	2			30	30		
11. Taśmy papierowe											
12. Taśmy barwiące											

Uwaga: Urządzenia wyliczone w pkt. 3.2; 4.3 i 4.4 wchodzą w skład zestawu komputerowego wyliczonego w pkt 1

Zastępca
Naczelnika Wydziału Techniki
C.T.
por. inż. Janusz Krolnicki

Parametry techniczne sprzętu komputerowego eksploatowanego w Biurze „C”
w drugiej połowie lat osiemdziesiątych (AIPN, 0365/91, t. 2)

←← Przepływ informacji między użytkownikami i systemami

← Przepływ danych między systemami

Kys. 1. Schemat powiązań systemów informatycznych resortu